

YU ISSN 0350-185x
UDK 808

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

XLIII

Уређивачки одбор:

*др Тајјана Бајић-Ивић, др Даринка Горјан-Премк, др Ирена Грицак, др Милка
Ивић, др Павле Ивић, др Радослав Кайичић, Блаже Конески, др Тине Лојар,
др Александар Младеновић, др Асим Пецо, др Мишар Пешикан, др Живојин
Ситанојчић, др Драго Ђујић*

Главни уредник:
МИЛКА ИВИЋ

БЕОГРАД
1987

ЈОШ НЕКА ПИТАЊА У ВЕЗИ СА СЛАВЕНОСРПСКОМ ЕПОХОМ

Занимање за славеносрпски језик (језичко стање, језичку епоху) приметно је оживело пре нешто више од двадесет година, првенствено заслугом Александра Младеновића, који је овој проблематици посветио велики број својих обимнијих и краћих научних радова. Истовремено, или касније, прихватили су се да описују тај историјскојезички комплекс наши слависти Александар Албин (Албијанић), Велимир Михајловић, Јован Кашић, Херта Куна, као и инострани — Никита Толстој, Владимир Гудков, Лионело Костантини (Lionello Costantini); исто тако и многи други, било млађи научници, који ће у својим даљим студијама још наставити да осветљавају овај наш језички и културолошки слој, било они који уз друга истраживања додирују и славеносрпске проблеме.

Не може се, наравно, тврдити да је до недавног времена о славеносрпском непромењено владало старо уверење: како је тај језик — по некадашњој Копитаревој формулацији — само *lingua nulla, ficta, ridicula*, или — према Шафариковој оцени — да је балансирао између црквенословенске и народне крајности на безброј начина, или да је — према заједљивој Вуковој формули — стваран по правилима баба-Смиљане. Међутим, тек је у последње две или три деценије тај језички период доста подробно описан, и то као историјска чињеница која је, у својем облику, објашњива не само спољним неприликама или незрелошћу. Увидела се унутрашња логика овог одсечка наше језичке прошлости, раздвојили су се ступњевни његовог развоја, и што је можда најбитније, схватило се да је он био, филолошки гледајући, више србизирован, „српскији”, него што се пре о њему обично мислило. Проучена су нека науци раније непозната размишљања која су о језичким питањима, о превођењу, с стилима, о народном језику износили сами представници тадашњег писма. Указано је и на извесне разграничене облике нормирања унутар славеносрпске материје и затим на њену све евидентнију нормираност што се дубље залазило у деветнаести век.

Разгледаће се две тематске целине, од којих прва укратко, као мала допуна и заокруглавање постојећих обавештења.

— Питање термина „славеносрпски”. Расправљамо о њему као о сложеници датог склопа, занемарујући фонетске неједнакости које се појављују.

— Нека питања из области онога што ће се даље називати нижим слојем славеносрпског. Наиме, у досадашњим студијама имало је превагу интересовање за језик (одн. за разне варијанте језика или за разне језике) код тадашњих познатијих писаца, чија су имена трајно сачувана, твораца запажених уметничких и других дела, принципијелно значајних. Постоје такође и описи публицистичких издања, и још неких појединачних творевина. Међутим, као једна од нужних премиса за увођење и успех каснијег „вуковства” служила је и непретенциозна а врло распрострањена поучна и забавна литература, разнолика и по ауторима и по језичким манифестацијама. Овде ће, на невеликом „репрезентативном узорку”, бити разгледане неке језичке особине.

Да не би даље било недоумица — под називима славеносрпска епоха, нижи слој славеносрпског подразумевамо шири распон, који поред правог славеносрпског језика (уколико се о таквом „правом” језику може говорити), обухвата и језички израз који би проучаваоци већином посматрали као српски са нешто задржаних, готово искључиво лексичких, црквенославизама и русизама. Даље ће се видети да је, због специфичног садржинског профила размотрене грађе, било и тешко, а чак и небитно, провлачити кроз њу граничне линије које би раздвајивале оно што је славеносрпско и оно што је српско (непотпуно српско). Грађа је сва ван чистог вуковског језика, али се не може рећи да је предвуковска, пошто се добрим делом поклапа са Вуковим временом. Формална хронолошка граница — рецимо, око 1820. г. — била би у нашем случају успостављена без потребе, јер у разгледаном материјалу има знатно каснијег публикувања на језику старијег типа, као и обратно.

I

Око употребе и значења назива *славеносрпски* постојале су неуједначености, термин се у старијим радовима употребљавао мање диференцирано. Савремена наука назива овим именом углавном само језик („средњи тип” књижевног језика) који се приметно после средине XVIII в., а завршавао своје битисање у првим деценијама XIX в. Тако су ову одредбу употребљавали већ А. Белић и М. Стевановић, а коначно се она утврдила захваљујући радовима А. Младеновића. Истина, добар познавалац проблематике Н. Толстој говори о целој епохи више или мање русифицираног језика код Срба — са примесама црквенославизма — као о славеносрпској, предлажући да се појединачне етапе прецизирају додацима уз тај назив¹. У крајњој линији, то је чак ствар усвојене конвенције.

У раном XVIII веку, ако не чак и пре тога, сам тај епитет јављао се већ у писмености. Таква ознака у српским писаним изворима била је на

¹ Н. Толстой, *Литературный язык сербов в XVIII в. (до 1780 г.)*, Славянское и балканское языкознание — История литературных языков и письменность, Москва, 1979, *passim*.

првом месту подстакнута етничком свешћу. О томе може да посведочи опаска П. Соларића, исказана знатно касније, али симптоматична: „Ми смо били Славјани, али смо данас [. . .] Славено-Срби”². Али у вези с термином није сувишно подсетити још на нешто: на провлачење и црквенословенских (у двама редакцијама), и руских, и српских народнојезичких нити кроз више векова писмености, непрекинуто и паралелно, разуме се — уз наглашено преовлађивање нечег једног, или уз дихотомије и трихотомије (већим делом проучене). Поглавито мислимо на мање уочљиве русизме и србизме пре XVIII века и на његовом почетку, јер се и то делимично повезује са ознаком о којој је реч.

Говорећи о видовима русификације и имајући пред очима првенствено интересантни XVII век, назвали смо једном приликом те појаве медиорусизмима (за разлику од палеорусизама и неорусизама).³ О додирима с руским језиком у том веку говорио је у своје време Б. Унбегаун⁴. Истичемо савремено запажање Н. Толстоја о томе да и Јеротије Рачанин и Гаврило Стеф. Венцловић имају понеке особине преузете из руске редакције црквенословенског језика.⁵ Русифицирање се примећује у српској црквеној графици пре наилаaska великог руског утицаја у XVIII в.⁶

На другој страни, ни појава да се пише језиком који се на разне начине приближава народном није била непозната у епохама пре Вука. О томе сведоче, осим кратких записа, поменика, писама, пословне грађе, нпр., млађе прераде законских списа (карактеристичан је Раванички рукопис из средине XVII в.⁷), сведоче и стари путописи.⁸ Од белетристичких дела треба подсетити на Александриду из XVI в. (рукопис Архива САНУ 352⁹), затим на настојања у школи Рачана, па и на неке

² Цитирано код Вл. Гудкова, *Борьба концепций „славянского” и „простого” языка в истории литературного языка у сербов, Славянское и балканское языкознание — История литературных языков и письменность*, Москва, 1979, на стр. 210; Соларићев цитат је из 1804. г.

³ *Језичка анализа јужнословенских абаџара*, Јужнословенски филолог XLI, 60—61, са позивањем на литературу (Вл. Мошин, Ђ. Сп. Радојичић, М. Павић, Н. Толстој) и са посебним указивањем на језик Гаврила Тројичанина.

⁴ В. Unbegaun, *Les débuts de la langue littéraire chez les Serbes*, Париз, 1935; в. стр. 34—35, са позивањем на Пл. Кулаковског. Литература такође код А. Младеновића, *О неким ипшћанима ирмана и измене рускословенског језика код Срба*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XXV/2, бел. 2. на стр. 47, на шта би се могла додати и запажања Т. Остојића, *Српска књижевност од Велике сеобе до Досићеја Обрадовића*, Сремски Карловци, 1905, стр. 31. и др.

⁵ *Конкуренција и коефицијенција норми у књижевном језику XVIII века код Срба*, Научни састанак слависта у Вукове дане 10/1, Београд, 1981, 34. Ово се у вези с Венцловићем обично не констатује.

⁶ И. Грицкат, о.с. 62, са наведеном литературом.

⁷ Уп.: А. Соловјев, *Српске законске комилације XVII века*, Глас Српске краљевске академије 157, 110—151.

⁸ И. Грицкат, *Језик српских путописа из XVII и с почетка XVIII века*, Зборник историје књижевности САНУ 10, 297—322.

⁹ Константовани су многи призренско-тимочки говорни наноси: В. Јерковић, *Српска Александрида*, Пос. изд. САНУ 554, 1983.

драмске и песничке саставе и сл.¹⁰ Сведочи о томе и недовољно проучени до данас Венцловићев језик, у вези с којим се та карактеристика сазнаје из издатих одломака његовог рада и из запажања филолошких стручњака, укључујући застарелу монографију Вл. Јовановића из 1911. г. Сигурно је да би се нашло још доста такве, неистражене грађе.¹¹ Поред свега овога, у својим незаписиваним беседама свештеници су свакако и у Венцловићево време, можда и пре, говорили народу народним језиком. Није била без принципског значаја та предодба, неосетно уношена у културно мишљење — да је сопствени језик способан да изрази садржаје за које се дуго подразумевало да им је црквени језик њихово једино истинско обличје.

И та дуготрајна и различито одмеравања вишеслојност била је један од разлога што се наишло на термин *славеносрпски* и што се он употребљавао већ много раније него што је наступио период који данашња наука назива тим именом. У представу о језику било је, разумљиво, уткано име властитог народа, а заједно с њим и придев *словенски* (*славенски* и сл.), чест, између осталог, у руским књигама и рукописима; не заборавимо да се пре Петра Великог московски књижевни језик називао „славјански”.

Према Ј. Скерлићу,¹² сложеницу *славеносрпски* је код нас први употребио писац Хроника Ђорђе Бранковић. Податак о примату може бити тачан, поготову што се сложеница уклапа у Бранковићеву склоност да прави придеве сличних, а и китњастих формација, нпр.: „... народа нашег сербо босанно и булгарро славно славенског јазика”.¹³ Као формалан углед — можда Бранковићу, али и иначе — вероватно је послужила и сложена реч која је у украјинској и руској књижевности такође била већ дуже у оптицају. Памва Беринда је 1627. г. издао у Кијеву „Словарь славянороссій”; атрибут *славјаноросијски* усталио се

¹⁰ Сажет преглед код М. Павића, *Историја српске књижевности барокној доба*, Београд, 1970, 30—31.

¹¹ Текстовете треба увек по могућству проучавати према оригиналима. Наипли смо на занимљиво „Писмо иришких кметова о битки на Иришком шанцу” из 1717. г., издато исправа у Летопису Матице српске књ. 41, Пешта, 1837, а касније у Гласу истине, Нови Сад, 1888. У старијем издању један одломак изгледа овако: „А кад стиглоше Турски брзо-коници, навалише преко ђуприје за дивно чудо, и Господињ Обр-капетанъ, са оно мало катана, толику силу Турску у три пута преко ђуприје отера натрагъ, и къ вешаламъ узби; пакъ другѣ махъ, када опетъ натрагъ отера, и едногъ Турчина удари гарабилѣмъ, такѣ с у потокъ пао съ коня, и едногъ ... посече, и Турцы га онај част преватише. Но трећѣ путъ, кадъ узби, паднуо с еданъ Турскѣ барякъ, и шѣнимъ до 30 Турака у затрки пало мртвы”. У новијем издању то исто је репродуковано друкчије: „А кад’ стиглоше тѣрскѣ бр’зо-кон’ици, навалише прекъ ђуприје за дивно чудо, и Гдинъ Обр-капетанъ, съ оно мало катана, толико силъ тѣрскъ, у три пута преко ђуприје отера ...”. Остајемо у неизвесности који је издавач био тачнији, одн. који је, и у чему, мењао оригинал према правописним навикама властитих школских знања о епохи.

¹² *Српска књижевност у XVIII веку*, Београд, изд. 1909, 243.

¹³ В. И. Грицкат, *Белешке о језику Ђорђа Бранковића*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XIII/1, 98.

у Русији од времена Петра Великог¹⁴ — а тако су се називале и речи у познатом Ломоносовљевом средњем стилу. Код нас налазимо придев *славеносрпски* год. 1720. у архиепископској титули, 1721. г. у једној грамати пећког патријарха, и касније, и то у служби ознаке за српски народ, који се назива и Славеносрбима или сл.¹⁵ Као атрибут уз реч „језик” придев је први пут нотиран, према пажљиво урађеном Младеновићевом попису, године 1741. у Ненадовићевом преводу Витезовићеве Стематографије;¹⁶ језички лик тог превода, разумљиво, не треба схватити као славеносрпски у данашњем уобичајеном смислу речи. Према А. Албину, следећи помен ове сложенице био би из 1745. г., у тексту привилегија Леополда I.¹⁷

Треба додати да у наслову Рајићевог немачко-славеносрпског речника из 1741. г. управо руком самог четрнаестогодишњег Јована Рајића стоји исписано: „Лексиконъ немецкій и славено-сербскій” — дакле, наш је придев овде такође употребљен у синтагми са лингвистичким значењем.¹⁸ Овај мали податак, заједно са филолошким изгледом Рајићевог речника, уноси у науку о славеносрпском језику још један значајан елемент. Наиме, у вези с проблематиком славеносрпског, истраживачи скоро без изузетака наводе Захарију Орфелина, који је тај атрибут истакао на страницама свог латинског речника, 1766. г., и латинског уџбеника, 1767. г.,¹⁹ и затим, што је битније, сматра се да је Орфелин, пошто је делимично посрбио рускословенски у свом Славено-сербском магазину из 1768. г., засновао, лансирао овакву језичку структуру (разуме се, тада још далеку од било какве научно утврдиве кодификације). Сам тај придев код Орфелина не говори о филолошком фиксирању; пишући свог „Искусног подрумара” управо онаквим језиком какав ми називамо славеносрпски, Орфелин каже да пише „на сербскомъ языку”. — Прво изричито именовање те структуре, или тог језика, као „славеносрпског”, тј. у складу

¹⁴ Год. 1701. Копјевски издаје уџбеник морепловства у чијем наслову стоји да је написан на „славјаноросијском дијалекту”: у посвети „Расужденију” о шведском рату Шафирову, I изд. из 1717. г., стоји исти придев. В. и: А. И. Соболевский, *История русскаго литературнаго языка*, Лењинград, изд. 1980, 122.

¹⁵ О појави ове речи код нас, о значењу које се у оно време придавало тој сложеници и њеном каснијем јављању в. А. Младеновић, *Прилози познавању значења назива „славеносрпски језик” код Срба у XVIII и у првој половини XIX века*, Научни састанак слависта у Вукове дане 12, Београд, 1982, 13—20.

¹⁶ А. Младеновић, *О неким јачинама и особинама славеносрпског језика књижевног језика*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XXI/1, 95—96, бел. под текстом 3.

¹⁷ А. Албин, *Мишљења појединих аутора у XVIII и првој деценији XIX века о српском књижевном језику пре Вукове стандардизације*, Научни састанак слависта у Вукове дане 9, Београд, 1980, 134—135.

¹⁸ И. Грицкат, *Један немачко-славеносрпски речник — препис Јована Рајића*, Јужнословенски филолог XXIX/1—2, фотокопија на стр. 189.

¹⁹ У Буквару ... из 1766. г. има на стр. 24: „Латинскій словникъ съ переводомъ Славено-Сербскимъ”, а у „Первые начатки латинскаго языка” из 1767. г. на насловној страни стоји: „... на Славено-Сербскій языкъ переведены ...”. В. код Г. Михаиловића, *Српска библиографија XVIII века*, бр. 76 и бр. 81.

са данашњом употребом, приписује се Доситеју Обрадовићу.²⁰ Међутим, српска страна Рајићевог двојезичног лексикона недвосмислено указује на пуну оправданост да се и у њој — дакле, 1741. г. — види почетак онога што се сада у науци зове славеносрпским језиком: то овде није изразити рускословенски, још мање било шта друго. Детаљна језичка анализа и фотокопија доказују ову тврдњу.²¹ Према томе, за садашња сазнања, Рајић би био први који је назвао један језички тип оним именом којим га и ми зовемо. Испод пера дечака-преписивача изишла је коинциденција од каснијег историјског значаја. Пошто је проучени Рајићев примерак ван сваке сумње био препис, врло је вероватно да је и пре њега неко већ био начинио ову везу речи у истом наслову.

Сасвим је друго питање то што су језичку ситуацију у књигама, која одговара славеносрпском карактеру, многи тадашњи списатељи називали српском. Схватили су је као језик који је добар за писање и говор о културним стварима, или чак као прави српски. Сам Вук Караџић је увиђао српску основицу славеносрпског, само што га је сматрао (у приликној мери с правом) поквареним српским језиком.

II

Речено је да се посебан одељак посвећује нижем слоју славеносрпског писаног стварања. Под тим подразумевамо језик из првих деценија XIX века који није припадао однегованој књижевности, тј. оној која је — ма како нам данас изгледала — ипак заузела своје заслужено историјско место у српској књижевности. Био је то писани израз, неретко преводилачки, који се употребљавао у годишњацима-календарима, у часописима, у популаризацијама емпиричких знања (за то су често служили календари) и у паранаучним саставима, у забавном штиву за одрасле и сличним издањима кратког даха. Он је био реалистичан утолико што је много пута морао, обликујући се *ad hoc*, да се неклишетирано примењује на раније незапажане и неписиване ствари. У његову реалистичност су спадали и промашаји, мисаони и језички. Напомињемо да за ову прилику нису узети у разматрање уџбеници или уопште књиге исцела посвећене појединим струкама, иако би малопре дата карактеристика донекле вредела и за њих. Језик одређених аутора, који су пажњу усредсређивали на одређену област знања и за њу стварали какве-такве изражајне

²⁰ В.: М. Павић, *Историја српске књижевности класицизма и иредромантизма — Класицизам*, Београд, 1979, 132. У рецензији на Видаковићевог „Љубомира у Јелисијуму” Вук је 1817. г. овај језик такође експлицитно назвао славеносрпским.

²¹ И. Гринцат, *Један ... речник* (бел. 18), анализа на стр. 166—173. Тим поводом Вл. Гудков каже: „Материал этого рукописного лексикона позволяет датировать возникновение славяносербского (т.е. смешанного) языка второй четвертью XVIII в. (обычно его формирование относят ко второй половине столетия)”, *Вопросы славянской языкознания и литературоведения*, глава: *Исследования югославских лингвистов по истории литературного языка у сербов преднационального периода (обзор)*, Москва, 1978, 21. П. Ивић и А. Младеновић споменули су овај састав као „најстарији познати рукописни текст на «славеносрпском»”: *О језику Срба у раздобљу од 1699. до 1804. у књизи Историја српског народа IV-2*, Београд, 1986, стр. 88, бел. под текстом 73.

норме по сопственим схватањима, пре би требало да се разгледа у одговарајућим засебним радовима.²²

Разлог интересовања за ову ужу тематику није само тај што су истакнути писци епохе мање или више проучени с филолошке стране. Познато је да општеприхваћени култивисани језик не стварају само књижевници. Језик штампаног текста производ је и истинских, креативних професионалаца, одн. уопште оних који тај посао раде донекле „напрегнуто“, свесни да ће њихово дело бити усвајано и на феноменолошком плану, а не само на сажетском; али језик написаног и наштампаног излази и из радионица многих других, спонтано и непрофесионално. Он је ту производ говорних уобичајености, а такође и новоизнађених детаља, па је истовремено и њихов промотор.

Када се говори о нижем слоју писаног израза у времену које је у питању, јасно је да се у суштини говори о самом славеносрпском језику, или, у сваком случају, о ондашњем „не сасвим српском“ начину изражавања. Као критеријум за избор грађе узет је посебан тип издања, са одразом посебних потреба и укуса (који би се данас могли назвати малограђанским). Та врста публикација не иде без остатка ни у један писмени или књижевни „жанр“; особине које се ту садрже налазе се расуте по другим родовима и у извесној мери спадају у већ приказиване одлике наше предвуковске писане продукције. У лепо израђеној класификацији славеносрпске проблематике коју је дао Н. Толстој²³ овом слоју није посвећен посебан одељак — и с правом, јер он нема свој филолошки профил, него само културолошки, социolingвистички у разливеном виду. Идући по Толстојевим одељцима, нашли бисмо филолошке црте тог слоја и у прегледу споменутом као „Язык сербской журналистики конца XVIII в.“ (278. и д.), и у „Естественно-научные и моралистические тексты и их языковые особенности“ (294. и д.; ту се ставља нагласак на „Физическое сочинение“ Е. Јанковића из 1787. г., на „Поучительный магазин за дѣцу“ А. Мразовића из 1787, 1793, 1800. г.). Наш нижи слој одговара и ономе чему је посвећен одељак „Литературный язык у сербов в начале XIX в. — до 1825 г.“ (313. и д.; спомињу се приручници одређених аутора из физике, природописа, медицине, географије, економике, филозофије и др.).

Посматрани нижи слој се не одликује ни доследним функционалним разнојезичијем, нити једнојезичијем, тј. систематски спроведеним цртама, макар напоредно народним и „славизираним“. Све је то разумљиво, пошто су аутори разни, а јединственог поливалентног језика још нема.

У текстовима који су на показани начин пробрани види се оно исто тражење лексичких, термилошких, синтаксичких, па и стилских ре-

²² У старе српске школе, после учења црквенословенског језика, и затим немачког и латинског, следећа је почела да улази рачуница, са својом терминологијом. В. код Б. Аксентијевића, *Школство и његова код Срба у XVIII веку*, Београд, 1966—1967.

²³ Н. Толстој, *Литературный язык у сербов в конце XVIII — начале XIX века*, зборник: *Национальное возрождение и формирование славянских литературных языков*, Москва, 1978, 269—328.

шења, филолошко скоројевићство, које је типично за славеносрпско стање уопште. Али је језички еклектицизам, којим се одликује славеносрпски, овде још потенциран еклетиком садржаја, у саставима и преводима најразличитијих врста. У овом слоју (за разлику од вишег, литерарног) каткада се укрштају и сударају, уз многе неспретне захвате, покушаји да се говори на начин по могућству што више народни — а о стварима све чешће и чешће међународним.

Размотрен је, дакле, исечак из једног досада ређе описиваног књижевног делања. Истовремено су у њему истакнути, такође, мање проучавани филолошки аспекти везани за дато време.

Као у славеносрпском језику уопште, и у нашем нижем слоју наглашена је специфична војвођанска говорна боја, која је уједно шумадијско-војвођанска. Издања о којима говоримо била су намењена углавном средњој и имућнијој грађанској класи. За обликовање стандарднојезичких навика у периоду који је непосредно претходио Вуку и који се стопио са Вуковом револуцијом, језик војвођанског грађанства са одговарајућим народним цртама свакако није био без значаја. А ако је то тачно, онда је и описани нижи слој одиграо у томе извесну улогу, можда чак значајнију него тадашњи немногбројни признати књижевници. Ово кажемо због тога што је круг читалаца везаних за ту поучно-забавну писану радњу, за календаре (а то су својеврсни рани часописи), за пољопривредне и здравствене поуке, за прорицања по зодијаку и временске прогнозе, за све ово лако породично штиво — вероватно био шири него круг оних који су набављали опсежније и озбиљније књиге. Творевине разних аматера, невешти састави за дневну потребу, за практична обавештења и за доколицу, називани понекад „делца“, свакако су стицали многобројну публику. То се остваривало, између осталог, у резултату тада већ знатно обавезнијег школовања, а и због уласка жене у интелектуални живот, као субјекта који чита и као објекта промењеног начина посматрања и описивања.²⁴

Осетила се потреба за периодичним, публицистичким издањима, за актуелним саопштењем, које у кратком времену покреће на размишљање,²⁵ а такође и потреба за лакшом, етички мање обавезујућом беле-

²⁴ Још је средином XVIII в. митрополит Ненадовић настојао да и женска деца иду у школу. У Орфелиновом Славено-сербском магазину постоји „писмо о важности жен, то јест колико коштујет жена“, као и „ответ на писмо о важности жен“. Доситеј Обрадовић, у Писму љубезном Харалампију, указује на бескорисност застарелог језика, који је „туђ његовој мајци и његовим сестрама“.

²⁵ Заслуга за такве почетке припада Орфелину и А. Мразовићу. Права журналистика почиње са Славено-сербским вједомостима, штампаним у Бечу код Стефана Новаковића, 1792. г. — В.: А. Албин, *Прилог истраживању језика њрих српских новина*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XV/2, 15—24.

Није незанимљиво да се наведе један детаљ из знатно каснијег времена: Јован Бошковић је 1888. г. у напису „На Даничићевом вечери“ казао да се код Срба још увек највише чита „новинарска књижевност“, а у њој је све написано брзо, нехатно, са много туђинских обрта и са несрпским реченичним склоповима. (*Књига о Вури Даничићу* — В. Бурић: *Из митеријуре о Даничићу*, Београд, 1976, 432—433). Бошковићев пуризам се супротстављао чињеници да новинарски језик неминовно утиче на говорне навике — што је био случај и у славеносрпско доба, а што је и данас случај.

тристиком, пошто су у веку просветитељства опала доскорацња вековна надахнућа. У списима су се уситниле велике идеје и егзистенцијална трагања, прошириле су се лепезе историјских и географских локација (одједи из Ц. Лока и Ж. Ж. Русоа који су говорили о користи путовања за људски дух), карактери, психолошке појаве, те су на светлост дана изишле насушније и за читаоца, због саме новине, често занимљивије теме. То је сада доприносило измењеној свести о самом феномену писаног језика и утицало на устаљивање и интелектуализацију заједничког изражавања. Језик описмењених и образованих, без обзира на проценат туђинштине у њему, без обзира на нерегулисани правопис, постаје способан да прихвати преводе са различитих других језика, различитог ноционог садржаја. Веома појачана свест о ваљаности и раскрыљености сопственог језика у нама ближким епохама јасно се разликује од стања у средњовековљу, када је доживљај језика био потиснут у корист доживљаја садржине.²⁶

Све ово је претходило, и морало је претходити, „вуковству”. Вукова реформа је уродила изванредним преокретом, али она не би могла толико брзо да произведе књижевнојезички стандард да није било и овакве припреме. Тривијална је истина да се књижевни језик никад не отеловљује на обичном народном говору, него барем на донекле литераризованом, на постојању претходне сублитературе и литературе.²⁷ Ако црте ове сублитературе које ће одмах даље бити приказане и нису већином баш те које ће се касније стандардизовати (јер је овде било још много традиције и грешака) — констатоваћемо да је Вук, углавном, донео нови књижевни језик, а славеносрпство, са разгранатим књижевним родовима и садржинама уопште — углавном, свест о скором настајању новог књижевног језика.

Пробна читања у вези са означеним нијким слојем извршена су у деветнаест издања између 1809. и 1846. године.

Са Иоан Георгій Циммерман, о Самости, с’ Нѣмецкога (без имена преводиоца), Венеција, 1809, са предговором Павла Соларића.

Со Добрый супружества совѣтникъ за даръ невѣстицама и невѣстама ... (превод с немачког, без имена преводиоца, без места издања), 1813.

Арт Артелло придворный шалывчина ..., преведено Мовсеємъ Игнатовичемъ, Будим, 1813.

Ез Житіе Езопово ... изъ превода г. Сергіа Волчкова преведено съ Россійскаго на Славено-Сербскій языкъ Іоанномъ Міоковичемъ, Будим, 1814.

Нач Начинъ пристойно шалитися Ніколаемъ Шимичъ ... составленъ, Будим, 1814.

²⁶ И. Грицкат, *Актуелни језички и шексполошки проблеми у савршеним српским ћирилским сјоменицима*, Београд, 1972, 22—24, са наведеном одговарајућом литературом.

²⁷ А. Соболевски каже: ако се писменост преноси кроз неколико генерација, живи говор и говор писменог човека почињу да се разликују. В.: о.с. (бел. 14), 110.

Енк Енкциклопедіа или краткое описаніе свію наука... на просто преведена Пантелеимономъ Міхаиловичъ, Будим, 1818.

Алм Банатскій алманахъ за годину 1827 Димитріємъ П. Тироломъ составлѣнъ, Темишвар, 1827.

Он Описаніе разній живота прикљоченія войводе србскогъ Стефана Якшита... списана Живаномъ Теодоровичемъ Смедеревцемъ, часть прва, Будим, 1829.

Зл Златный изворъ домостроительства... съ Енглезкогъ ѣзика на Немецкій, а съ овогъ на Србскій преведено Іованомъ Николићемъ, Београд, 1833.

Би Библиотека образования дечіег у приповедкама... скуплѣна и изложена трудомъ Моисея Ігњатовића, Будим, 1834.

Јев Исторія еврейскогъ књижевства. Оригинално дѣлце дра Т. П., Карлштат, 1834.

Ка Домовный и общепользныи народный календаръ на лѣто... 1838, Беч, 1838.

Гол II Голубица съ цветомъ књижевства србскогъ II, Београд, 1840; **Гол III** Исто, 1841 (има оригиналних састава и превода познатијих писаца, поред безначајних).

За Зашто? Зато или изясненіе найобичнѣи явленія, коя у естеству бываю, превео съ талианскогъ Теофілъ Стефановићъ, Задар, 1842.

Зб Збирка разны полѣзны предмѣта. Скупіо, превео и у редъ ставіо Іованъ Петровъ, Архиваръ... Београд, 1843.

Др Драголюбъ — Забавникъ, издао Теодоръ Павловичъ, Пешта, 1846 (има народних умотворина и књижевних састава, познатијих и безначајних писаца).

Ав I Авала или забавникъ... одъ Іована Филиповића, Београд, 1846; **Ав II** Исто, 1847 (има народних умотворина, превода и оригинала, без назнака аутора).

Анализа је подељена на два већа одељка:

— општи поглед на трагања за погодним језичким изразом;

— граматичка и лексичка питања.

Правопис је преношен верно према штампаним издањима, али ортографски (одн. штампарски) проблеми нису разматрани, осим у неколико специјалних случајева.²⁸

²⁸ Поводом правописа споменуће се да је о почетним великим словима могао одлучивати и сам писац, али и неко од меродавних лица у штампаријама, коректора и слагача. Играли су улогу одједи немачке и старинске мађарске ортографије, који нису били туђи ни руском писму (в.: Св. Стијовић, *Графијске, ѣравописне и фонейске особине Истѣрије о Црној Гори Василија Пејровића*, Прилози проучавању језика 11, Нови Сад, 1975, 27—29). У нашим изворима, у средини реченице: Народа *Са* XXVIII (Соларићев предговор); Зрѣничникъ *Со* 65; Ужасно дѣло *И*. 28; Садовникъ *Арт* 16; Нотариусъ *Нач* 41; Коня *И*. 100; чловѣчески Права *Енк* 11; различныхъ Недугъ *И*. 15; Сочиненія *И*. 23; Гражданскій годъ. *И* 34; Епохою *И*. 35; Историцы и Землѣписцы *Алм* 83; годишный Трѣбуѣ *И*. 85; Наука *И*. 94; подъ Хоризонтомъ *И*. 115; предраге Родителъ *Он* 47; два Сасѣда *Би* 3; т рчаше Шумар *И*. 19; млада Фиршткина [кнегиня] *И*. 100; еврейски ѣзыкъ *Јев* 6; Ходникъ *Ка* 25; Маймуне *И*. 26; поведу у Ариште *И*. 31; Театеръ *И*. 32; Воснно-Лѣкарне као и Духовне предмете *Зб* 3; Ескадроне *И*. 11; Дворска-Дама *И*. 58; многе Аріс... свиране *И*. 94; оранцама, Алояма *И*. 150.

1. Когнитивни домети обично стоје са дометима изражавања у спрези. Многи садржаји уходани у усменом изражавању имају своју лепо разрађену експресију, богат речнички избор, изоштрена поређења, досетке и сл.; фолклор је најбољи доказ за то. Исто тако, каналисане теме које су се дужи време обрађивале у писању (нпр., средњовековне религиозне медитације) стицале су богате могућности исказивања под перима вичних писаца. Али онда када су се ментални видци нагло проширили и када је дошло време да се пише о ономе о чему се раније није писало — са таквим се управо временом подударио славеносрпски период, писац није увек био у моћи да грађу савлада.

Треба се, у начелу, чувати утиска да је нешто било исказано незграпно, детињасто, комично. На тако сročене исказе, са данашњег гледишта, одиста се наилази, али је то било тек тражење и поступно приближавање оним и онаквим интонацијама на које смо ми данас навикнути при читању одређених врста текстова.

У опусу који проучавамо стил народне приповетке каткада упада у тумачења из физике или географије; разна претеритална времена се мешају са наративним презентом стилски немотивисано итд. Често се примећује мера сиромаштва и нанвности у писању. Читамо: Време весма непостояно, садъ лепо, после снѣгъ **Алм** 26 (метеоролошка прсгноза; данас би се рекло „смењиваће се лепо време и снег“). Или: Величество и важность нѣговогъ слога [**Мојсијевог** **Петокњиџја**], коимъ свуда дише, у незнамъ какво чудесно страхопочитаніе приводи **Јев** 13 („не знам како чудесно“ не делује нимало прикладно у овом озбиљном лаичком опису библијског поглавља). Опис Цариграда: Цариградъ на многимъ местима представля нешто сеоско и сасвимъ помешано (тј. стилски измешано, неуређено, недефинисано, неодређено; данас падају на памет многе одговарајуће речи). Опис Каира: Каиро пакъ садржава нешто особито и торжественно . . . има нѣко неисказано пріятно и на удивленѣ свойствено великолѣпіе . . . сваки кровъ е другогъ штила и садржава нешто особито . . . опетъ нешто на удивленѣ великолѣпно и художественно садржава (оба описа из **Зб** 82—83).

У славеносрпско доба, поглавито у његове ране и средње фазе, пада разрада писаног исказивања оних апстракција које су се сасвим разликовале од већине средњовековних садржаја, али друкчијих и од оних којима је касније морао да се позабави Вук. О одговарајућој несређености не треба да судимо сувише строго: Кои се умѣ обзирати у исто време и на свој Род, кои само зато иждива лѣта своя на такова извъчєнія [трѣши своје године на такве активности], да що добро од нѣга прозябне у своему езику, то е витез мой [тога ценим као витеза] **Са** LXIII; Что е то Художество? Художество естъ содержаніе правила, по коими всякое возможное дѣло у состояніе приводисе **Внж** 2; Логіка или Умо-словіе естъ такова красна Наука, коя ради познанія истине учи правилному употребленію силъ разума у мыслима разсужденія и заключенія И. 5.

Уколико је настајала потреба да се у писмену синтаксу, и саму још недовољно оспособљену, унесе нови термилошки изрази и изјевии,

борба за реч је бивала тешка, и за модерног читаоца више него приметна: *Анатоміа* естѣ наука о раздробленіи челоуѣческѣгѣ тѣла, по свимѣ нѣговимѣ частемѣ **Ежк** 15; *Алгебра*, или *Аналітіка* учи изобрѣтенію [израчунавању] неизвѣстныхъ количествъ и истинѣ [формула], помошцію нѣкоихъ словъ, или знаковъ **И.** 18; *Архитектура* упражнявасе: у строе-нію различны домовъ, и красны палата по извѣстному нѣкому порядку **И.** 20; *Разширенный воздухъ* не притискуе насѣ съ оноликомѣ силомѣ, колика се изискуе, да онѣ съ воздухомѣ онымѣ, кои се у тѣлу нашемѣ находи, у равновѣсіе дође **За** 9; *Столпъ* воздухокружія на планини ніе тако высокъ, као у долинѣмѣ предѣлу **И.** 9; *Ови*, и овимѣ подобни узроцы воздухъ различитимѣ начиномѣ узмућую **И.** 23; *Двѣ* сакривене силе, една союзности [кохезіја], коя частице тѣла свезане држи, а друга то-плоте, коя ове разставля **И.** 26; *Ако* е дакле масса кренуте [истиснуте] воде претезала 2 фунте, то ће и тѣло 2 фунте манѣ претезати у води, нежели изванѣ нѣ [*Архимедов закон*] **И.** 30; *Частице* воденне една у смотренію друге [једна у односу на другу] не мѣняю свое мѣсто **И.** 39; У призренію начина зиданя ове цркве особито е поступаѣ при намеш-таню куле знаменитѣ [вредан пажње] **Зб** 129; *Излишество* трошима производа едногѣ предѣла попуњява оскудицу таковы у другомѣ на найудобни начинѣ [објашњење у вези с „пласманом вишкова"] **И.** 168.

Између недовољно формираног писца и недовољно формираног читаоца (који је био добро формиран говорник) испречавале су се кому-никацијске тешкоће.

Значења речи могла су бити померена у односу на данашње знање о њима, па и сасвим друкчија, а да контекст то не открива увек: самим тим може да буде изневерено разумевање правог смисла или стила у старом тексту. И парови речи су могли имати семантичку дистрибуцију која није одмах препознатљива. *А.* Младеновић с правом указује да је употреба речи *ѿолучиши* а не *добииши*, *сирјеч* а не *дакле* код *Д.* Исајловића била социолингвистичка, пре него филолошка појава, тј. израз специ-фичне потребе да се узме „славенска” реч, иако је била на располагању и домаћа.²⁹ То је сасвим тачно, и произилази из познатог честог фено-мена двојакѣ лексике у славеносрпском периоду. Али не можемо увек бити сигурни да ли поједини парови представљају синониме са таквом, социолингвистичком диференцијацијом; не познајемо тачне семантичке нормѣ оног времена, уколико се не могу пронаћи прецизни докази. На пример, није искључено да пар *ѿолза* и *корисѿ* не би одговарао изнетој поставци, јер за домаћу реч *корисѿ* — управо захваљујући близини рус-ког језика, који је био знан и из којег је било позајмљено и *ѿолза* — код неких писаца можда је био везиван друкчији значењски присенак: „користољубље”, „похлепа”, као у руском.³⁰ У нашем избору постоји: *ползу* и *користъ* . . . наћи **За** 5.

²⁹ В.: *Неке славеносрпске особине у језику Димитрија Исајловића 1815. године*, Јужнословенски филолог XXXVII, 192.

³⁰ *Rječnik JAZU*, s. v.: 1. plijen — у најстаријим изворима; 2. (уопште) utilitas; 2. b. pecuniaе, lucrum.

Драж коју данас ствара архаична, изобичајена лексика није морала да се осећа у тим старијим и друкчије стилизованим, на друкчијим асоцијацијама ствараним књигама. Ако данас нека инверзија, већи број епитета, полисиндетон или нешто друго има стилску службу, то је некада могло бити уграђено у сасвим неутрално казивање. Сада експресивно звучи: грдна величина Руссiе 36 130, а текст је чисто информативан.

Са свим оваквим оградама треба улазити у проучавање језика уопште, чак и властитог уколико он није властити и у временском или стилском погледу.

Док је у данашњем времену стилска индивидуализација дозвољена књижевницима стваралачког кова, она је у далеко мањој мери дозвољена публицистима или писцима популарних поука и савета. Епоха о којој говоримо била је у потрази за стандардима, па је изгледало дозвољено пуштати у оптицај овакав или онакав „тон” у истородним саставима. И исти аутор, у истом „делцу” на кратким растојањима мења општи карактер свога језика.

Тако, нпр., састављач **Нач** очигледно познаје српски народни језик, и, у ствари, уме да пише на њему, са нешто славеносрпске невештине: Заръ и парохѣ еду меденѣкѣ за что небѣ ели, отговорѣо парохъ 18; Ты толико цѣны у себи неимѣшъ, да бы кто могао за тебе и дрвену потуру дати 28; Я, кой доволенъ есамъ джакомъ и япунджетомъ моимъ 29; Глупежъ са села иначе газда человѣкъ [газда човек!] нѣкоему Юноши, кой уже науке совершио быо, на Ново-Садской пѣици подсмѣятися хотящій рекао 31; Я бы волила уларъ, нежели магаре 33. Међутим, у истом свом спису, на даљим страницама, он пише и овако: Турскій молеръ намоловао, како Турцы Черногорце побѣдили суть 79; Алфонсъ, котораго укоравали, что онъ не имѣя уваженіе ни на Кралевское Величество, ни на собственнаго лица безопасность, безъ страже во публикумъ ходитъ, рекао . . . 98; Я бо гражду во темницу (писац је претерао у својој учености, па је од градъ = гряду направио морфонолошку химеру) 100. Добронамерни и скромни састављач савета како се треба пристojно шалити сигурно је те досетке и поуке вадио из разнородних извора.

Преводаца **Зл**, славеносрпски оријентисан, али свакако већ упознат с Вуковом борбом, труди се да пише „на народну”, он донекле и парадирати тиме: Мети га у еданъ повеликъ шафолъ, и съ тазе земљомъ обгрни 5; Кадъ се месо или рыба почне кварити, а ты мети у лонацъ онай тиганъ щерпеню ли, у кой (sic) ћешъ га кувати 22; Посипли еднако између нѣи мекинѣ, како едно друго не мож’ додирнути 25; Оно треба у подруму добромъ, или на другомъ месту ђе да стои, гди се неће смрзнати (у размаку од четири речи *ђе* и *иди*) 75—76; Едно тазе у онай ма снешено јае 110. Овај би аутор сигурно могао да све искаже исправним српским језиком, али га дух времена, можда сама чињеница што је текст стављен на папир и што ће бити публикован, наводи да употребљава и друкчија језичка обележја: Напуни га [суд] разцветаваюћимъ се цвећемъ 11; Ускорава свареніе, препятствуе колику, умалява главоболю, возвишусе

дѣятелность 29; Споляшный воздухъ пробія одма крозь воду, и к олеба се съ у води наодећимъ се воздухомъ 91.

Истина, налазимо и примере који сведоче о познавању функционалног стилског сенчења, како помоћу фонетског одбира при образовању исте речи, тако и помоћу опште лексичко-синтаксичке текстуре. На пример, у **Др** стоји на почетку посвете: Ваше Превозходителство Милостива Госпоже; у набрајању оснивачица овог забавника: нѣна Свѣтлост Госпођа Персида Карађорђевић . . ., а даље: Госпоја Юліяна Н. Томашевић. У **Алм**, 108—109, у причи о смерној Амалији, коју неки неваљалци хоће да упропасте: Амаліа е была добра девојка, честность изображаваше се на нѣйзиномъ лицу, и нѣне велике умилне очи осведочавале су чрезъ нѣнъ невиный погледъ, да нѣно срдце преварити небы могло. И одмах даље: Добра прилика, брате, рекну му нѣгови пріятельи — непуштай ту девојку, она има новаца, — добро си погодіо — и шта я знамъ какве су будалаштине нашему Нестору блебетали. После овога повратак на патетично описивање Амалије: Амаліа предчувствоваше нещастіе свое, и тайна печаль мучила е душу нѣйзину.

Проблеми разнојезичности, стратификације изражајних средстава у славеносрпској епохи, били су истраживани много пута. Још у Славено-Сербским вѣдомостима од 1792. до 1794. г. „можемо од једног чланка до другог пратити језичку варијацију”,³¹ као што и знатно касније, у нашем извору **Гол II**, налазимо и јаче и слабије посрбљене славеносрпске текстове, а сем тога, у знак либералног односа према језику референције — и песме на руском, и писмо митрополита кијевског архимандриту Рајићу на латинском (као историјски занимљив прилог; оригинал је из 1784. г.).

Илустрацију пружају потпуно исте реченице и синтагме које читамо у тадашњим специфичним календарским обавештењима о томе колико је година прошло од неког значајног догађаја до дате године. Тако, у истој, 1827, години налазимо: у **Ал** — отъ створенія свѣта, отъ како се у Срему виноградъ почео садити, отъ како е измишлѣна артіа, отъ како су Србљи изгубили Царство на Косову, отъ како су произнашли печатно, отъ како е Колумбъ нашао Америку, отъ почетка Лутеранскогъ закона. У познатој Вуковој Даници, коју смо за ову прилику разгледали, у оквиру исте информације — од постања свијета, од како се у Сријему виноград почео садити, од како је измишљена артија, од како су Срби изгубили царство на Косову, од како је измишљено штампање књига, од како се нашла Америка, од почетка Лутеранског закона. А ово исто једанаест година касније, у **Ка** — отъ Сотворенія Мира, отъ Сажденія Виноградовъ во Европѣ, отъ Изобрѣтенія хартии или бумаги, отъ Паденія Царства Сербскаго на поли зовомомъ Косову, отъ Изобрѣтенія печатанія книгъ, отъ Изобрѣтенія Америкѣ, отъ Начала тако глаголемаго вѣроисповѣданія Противниковъ, егоже первый проповѣдникъ Мартинъ

³¹ П. Ивић, *Српски народ и његов језик*, Београд, 1971, 172.

Лутеръ бѣ. Ово последње је очигледно био некритичан препис из неког много старијег предлошка.³²

Показане појаве могу се разумети као макаронизам који је настајао из небриге у ономе што се данас зове издавачка политика, из недовољног образовања и начитаности, због чега каснији аутори често нису имали чула за раније зачетке појединих нормативистичких и кодификацијских збивања; затим, из схватања које је вукло корене још из ранијих векова — да о разним темама треба писати различитим језичким саставима, с различитим филолошко-филозофским асоцијацијама; из навике да се без измена преписују текстови разних временских слојева и школа. Владало је превирање у представама о осмишљености писменог заната, писмене вештине у нововековној интелектуалној атмосфери. Вуковско земљиште морало се мукотрпно припремати.

2.а. Барокизација језика била је појава ранијег датума, али се у нашем случају може говорити о одједина познијег литерарног барока. Ова барокизација се уливала у српске књиге преко православних садржаја, али у понешто европеизираним језичком и жанровском руху. То је потекло испрва из пољског, украјинског и белоруског барока, а у нашем руско-словенском и почетном славеносрпском раздобљу и из руског, где су се такве навике уобличавале под западним утицајима и задржавале се до краја XVIII века.³³ О руском бароку и псеудобароку стилу писања говори се на многим местима у русистици, при чему се најчешће спомињу одрази латинских и немачких синтаксичких конструкција са глаголом на крају, као и општа накићеност и компликованост реченице.³⁴

Примери из нашег избора, у вези с финалним положајем инфинитива одн. личног глаголског облика: Рѣсно стараосе понятїя моя о вещьми, кое су сваком смертном најважнїе, прочищавати **Са** XVI; Како тѣ ову лѣпоту показати своей жены, коя злонравна и пакостна будутьи, кадѣ види ову ругобу, не само штобы Езопа отгнати заповѣдила, но паче и самогѣ мужа свога у дворѣ пустити небѣ хотѣла **Ез** 18; Плато . . . дао быю, за имѣ учинити ветѣу почестѣ, ту собу, гдѣ обѣдѣ долженствовао быти, славно украсити **Нач** 32; Треба кощаре повисоке, простране и доста светлости да имаю начинити **Зл** 98; Яху ти знамениту едну приповедку, коюсам я сам преживію, приповедати **Би** 3; Онѣ [ваздух] са своіомѣ упругностію воду притискиваюћи излазити іой помаже **За** 28; Французи су по трећій путь у Алгирѣ дошли и варошѣ Бону обсађивали и помоћи [помоћу, уз помоћ] храброгѣ неустрашимогѣ, изѣ новина познатогѣ ренегата (зове се кои веру промене) Юсуфа, кои є, сѣ нѣму придо-

³² Слично филолошко тројство приказано је у чланку М. Бошков и П. Пипера у вези с једним одломком историографског текста, који је нађен у руској, у Орфелиновој и у каснијој готово сасвим србизираној верзији: *Огляд конітрастивне анализе шекспира у ироучавању језика српске књижевности у XVIII—XIX веку*, Зборник Матиче српске за филологију и лингвистику XXIV/1, 55—74.

³³ Више података код М. Павића, *Историја . . . барокној доба* (бел. 10), посебно стр. 62—72.

³⁴ Нпр., А. Собољевски, о.с. (бел. 14) о В. Тредјаковском: „Довольно неприятная, на наш взгляд, вычурность в выборе и расстановке слов и выражений”, и слично неким другим текстовима, стр. 118. и д.

датимъ Артилеріе Капетаномъ Г. Армадомъ и јоштъ неколико войника потайно у Цѣтаделу (градићъ) пеняјући се преко најопаснији велики стѣна, ушао и Французима путъ отворио, освоили **Зб** 76; Но и како бы се могла ова сирота створенја при онаковомъ оплакиванја достойномъ душевно пренебрегнутомъ станю, ко коме њй приводи воспитаніе, кое њй не за друга и пріятеля, већъ за роба мужевлѣвогъ, за играчку нѣговы часова одмора предуготовлява, къ ономъ природномъ достоинству, къ собственномъ уваженію подићи, кое намъ само свѣдѣніе о томъ да смо слободни и за дѣла наша одговорни, дати може? **Ав** I 8.

Германизам је, у оквирима описане појаве, наслањање још једног инфинитива уз финални инфинитив: Ербо сила студени воздуха треба да надяча ону студень, коя се у соли налази, пакъ ће онда топрвъ частице воде слане отврднути моћи **За** 84; Време, кое се е иначе . . . губыло, одсадъ ће се непосредственно на израђиванѣ употребити моћи **Зб** 166.³⁵

Друга упадљива синтаксичка црта у разгледаном корпусу јесте тежња ка нарочитом опкорачењу, уметање између атрибута и управне именице (или следећег атрибута) различитих речи, што умногоме оптерећује реченицу; Њ нисам у состоянію біо, оваке у моему раю брати ябуке **Са** XXIII; Дѣтдооеніе естъ едно важно и сладко матерма дужности извершаваніе **Со** 42; Заповѣдіо златную Ескулапа на куміру сущую браду отсѣчи **Нач** 12; По довольномъ узъ потока кривине ходу, дойдѣ до неке пещере **Он** 3; Она пакъ крупна што у ситу заостане масса, може се за . . . простирке употребити **Зл** 33; Ништа не бацај, мећи у отворено, кое не протиче, буре **И**. 75; Сахранява се [у музеју] глава и смртна съ разнымъ изъ Корана надписима кошуля **Зб** 149; Преда се она истой [судбини] са некимъ исказати се немогућимъ пріятнымъ Стра'омъ **Ав** I 9.³⁶

Сродна овоме је антепозиција неких неатрибутских речи и синтагми у служби ближег одређења именице: Силовито растезанѣ, разстиранѣ, дуговетно тресенѣ, стѣна и снопова у висину бацанѣ **Со** 31; По млогомъ ходу и крозъ шуму тумараню утрудѣнѣ будуть, спавао **Он** 1; На едан-путъ опазимъ два на коньѣ човека **И**. 28; То се може съ одѣ сапуна водомъ учинити **Зл** 71.³⁷

Инверзија атрибута у односу на именицу указује на посредни или непосредни утицај латинитета: одрицанѣм овимъ **Би** 7; јавленія естественна **За** 3; по предѣлу атмосфере нижокемъ **И**. 18; у линіи правой **И**. 22; освобождавасе течность електрическа **И**. 69.³⁸

³⁵ П. Херити, *Књижевни језик Емануила Јанковића*, изд. Матице српске, Нови Сад, 1983: на стр. 263. показане су ове појаве у вези с положајем глагола код Јанковића, а наведена је и постојећа литература о сличним реченичним склоповима код других славеносрпских писаца.

³⁶ П. Херити, о.с. (бел. 35), 258: код Е. Јанковића врло ретко, али често код славеносрпских (и славонских) писаца. Даје се литература.

³⁷ В. код А. Соболевског, о.с. (бел. 14), на стр. 118: аналогна црта била је карактеристична за епоху Петра Великог.

³⁸ П. Херити, о.с. (бел. 35), 258: ово је одлика писања код многих тадашњих аутора. Даје се литература. — Вук Караџић је релативно често такође употребљавао атрибуте и присвојне придеве иза именица, што се приписује утицају библијског стила и рускословенског језика: М. Стевановић, *Језик у Вукову делу и савремени српскохрватски књижевни језик*, Јужнословенски филолог XXVI/1—2, 138—139.

Специфичан је био за старије епохе обрт у којем се генитив антепозитивно наслања на именицу без обзира на то што та управна именица има испред себе предлог (такође латинизам; уп. слично: *magna cum laude*). Код нас је ово нађено, додуше, само у једном извору: честности по правиламъ **Нач** непагин.; книгъ изъ чтенія И.; Ескулапа на куміру И. 12; Татаровъ по умиреніи И. 41.

Положај глагола који није природан за словенску синтаксу заједно с интерполацијама и инверзијама реченичних делова даје типичну реченицу криволинијских обриса: **Вы** речъ вашу дану до онога окатренутъа, гдѣ свештеникъ неразрѣшиму свезу свеже, натрагъ узети имате слободу **Со** 23; Стоетъи наполю, и за ономъ двоицомъ изъ меане да изидѣу очекиваютьи, запита Стефанъ **Он** 41; Кадъ оѣшъ пакъ да перещъ кошулѣ, а ты сунѣ одъ прилике колико ђе ти оне матеріе требати, у ону воду зейтина **Зл** 31; Може Унтерофицѣрь небрежливѣго, ко место испуненія дужности, коя му предстои, на креветъ се баца и лулу таки счепа, опоменути на нѣгову дужность **Зб** 57; Ако видишь иностранца, немарлииво, безъ да какавъ предметъ добро у очи узме, около себе гледати, шеширъ на глави високо као што се обѣчно малій фесъ носи, стояти — заиста е **Енглезъ** И. 89.³⁹

Завршавајући ове опаске о познобарокном одн. псеудобарокном писању, споменућемо још једну особеност која овамо спада — удвајање слова, највећим делом сугласника, што су славеносрпски писци нарочито радо чинили у старој и уопште мање уобичајеној и прихваћеној лексици, придајући јој тиме ученије обличје. Удвајања су понекад била етимолошки оправдана, али никако и прикладна за ћирилицу: вашу суппу **Арт** 9; десетъ пути нулла естъ нулла И. 14; кесса **Нач** 27; купѣлне собе или баннѣ **Алм** 158; живва [у барометру] **За** 7; масса крви И. 13; ботѣлла [флаша] И. 37; косо [укошено] И. 48; маммут И. 78; Генераллитетъ **Зб** 3; Руси И. 80; саала за радню И. 146; небесна росо И. 163; Сонетто **Др** 352; свитту Султанке **Ав** I 7; да роллу любимице игра И. 8.⁴⁰

Језичке особине које се даље показују не припадају барокним изражајним обичајима, али сликовито дочаравају ондашње пристајање уз средства која нису била својствена народном језику.

То су, најпре, партиципи, најчешће презента актива, а и други. Они су били наслеђени из властитог црквенословенског, касније подупрти руским утицајем. Треба подсетити да су они и у руском значили црквенословенски нанос, па су се тамо и задржали у стандардном језику: томе је у руском случају погодовала дужа и плодотворнија симбиоза црквено-

³⁹ Оно што В. Левин говори о „високом стилу” Ломоносова веома пристаје уз приказану слику славеносрпске барокнизације: „Громоздкие, тяжеловесные конструкции, постановка по латинско-немецкому образцу глаголов в конце предложения, прихотливое, инверсированное расположение слов, отрыв друг от друга логически и грамматически связанных между собою слов . . .”, *Краткий очерк истории русского литературного языка*, Москва, 1958, 119.

⁴⁰ Кратак поглед на ову грађијску црту, са објашњењем разлога и литературом о њој, дала сам у чланку: *О дијалектима књижевног израза*, *Cyrrilomethodianum VIII—IX*, Солун, 1984, 26.

словенског и говорног елемента. У нашем случају такав би исход, највероватније, било немогуће исфорсирати.

Међу примерима видеће се случајеви где аутори понекад несвесно одају да им је ова граматичка категорија страна: Преминувша нека времена и индѣшња мѣста [места другде] **Са VIII**; Суевѣрія . . . која величайшу часть [од којих највећи део] люди до падоме даже дряхлости спроводе **И. XVI**; Наипотаенніе глубине чувствованія потрясаюћа плясанія **И. 11**; Кромѣ единогоу зѣло великога, устрице кувающегъ, и бургундское вино піющегъ тербуха, никаковы се кодъ нѣга не находятъ заслуга **Арт 52—53**; На гнѣвъ хитра, а на миръ тешко склонима и памятозлюбива была е **Ез 22**; Никакое о писменахъ воображеніе не имѣющъ, на папuru нашарао то, чтому угодно было **Нач 24**; Сунце вѣтъ жаркости свое проницающе зраке губити почне **Оп 17**; [Рибѣ] имаю свагда, чрезъ отицанѣ воде свежъ воздухъ, а тако и у езерима, чрезъ упадающе у нѣи реке или изворе **Зл 90**; [Они] су ню [гимназију] за неносиму новостъ држали **Јев 7**; Велика е разлика између палата бѣдне Итаке и чадора скитающегъ се Авраама **И. 14**; У овомъ . . . почиваюћемъ нѣиовомъ станю, велика студень лагко ихъ смрзнати може **За 39**; Покрай овы опетъ просіяцы и факири, кои на пролазеће, да имъ што у име Алаа уделе, нападаю **Зб 75**; . . . гордогъ и за владомъ чезнећегъ Махмуда **Ав I 6**; Залюблѣница сирота дрктаюћи разгледі ове тайну хранеће знаке **И. 11**.⁴¹

О обилатој рецепцији страних речи у раздобљу којим се бавимо било је много говора у науци, а таква грађа, обухваћена временски шире него што је наш период, издата је у посебном двотомном речнику.⁴² Туђице западноевропског, дакле несловенског порекла чине један део ове проблематике (доста тога примљено је руским посредништвом), док у погледу примања (у методолошком погледу) нешто сасвим друго представљају речи позајмљене из рускословенског одн. руског. На овај тематски круг се надовезује и питање о томе како се задовољавала у оно време све јача потреба за попуном различитих терминологија, као и за именовањем дотле непознатих географских локалитета. Ту су прискакале у помоћ и несловенске и словенске позајмице, и властите кованице тадашњих културних посленика. О свему томе дајемо сасвим кратак преглед.

Из низа текстова одабран је овде само **Зб**, из којег се показује неколико примера несловенских позајмица као илустрација: војне бранце

⁴¹ В.: Љ. Суботић, *Судбина њаѣициѣа у књижевном језику код Срба у 19. веку*, Прилози проучавању језика 20, Нови Сад, 1984, 5—81. Иста ауторка се и у другим радовима враћала на ову тематику.

⁴² В. Михајловић (са сарадницима), *Грађа за речник страних речи у ѡредуковском ѡериоду*, Нови Сад, т. I А — Љ 1972, т. II М—Ш 1974. — У славеносрпским, исто као и у руским књигама, био је обичај да се уз страну реч даје у загради истозначна или бар најближа домаћа, што се може видети и у неколико овде наведених примера, а владао је и манир да се уз домаћу наводи у загради страна. О томе у вези с руским приликама (истиче се да је то било типично за Петрову епоху): А. Соболевски, о.с. (бел. 14), 119; В. Левин, о.с. (бел. 39), 90—91. Поводом страних речи у загради код нас: Стр. Костић, *Обојавиѣање нашеѣ језика и кулѣуре ѡмоћу ѡредовиѣашѣа у ѡредуковско доба*, Преводна књижевност, Београд, 1983, 96—97.

2; штабални [штапски] и выпши Офицѣри 5—6; ремонтурско надзирање 6; визирски хелмови [шлемови] 42; шувиксъ [паста за ципеле] 56; контрафе 59; ту су еспапи . . . ту су свакояке ствари за луксусъ (моду), театри, Талианске опере, кафане и трактери 73; покрай тога высе баряцы различиты боя и изгледаю као неки театри [кулисе] 85; снабдевенъ базрелифомъ одъ бронзе 129; подъ истымъ зданиемъ на'оде се катакомби (гробови) славны Римляна и Грка, многе полу-штатое и главе 148; 4 ударца пулза т. е. жиле на руцы 160; фрула (флаута) . . . китаръ (гусле) 162; фунта штерлинга 172.

Код усвајања страних речи и имена запажа се распрострањен манир да се без етимолошког одн. старијег домаћег правописног ослоња ставља слово **і** (с једном или двома тачкама), па и ижица — што донекле подсећа на удвојена слова приликом „уздицања“ у виши ранг речи које нису у народу кулуренте: Италијан **Са XXIX**; Медицина **Енк 15**; Магематики **И. 19**; Архитектура **И. 20**; Фортификација **И. 21**; Императора Трајана **И. 24**; Латински класически Писатели . . . писали су четирима ствлами **И. 25**; луврическое стихотворение **И. 32**; символіческіи знацы **И. 36**; Тацітъ **Алм 85**; 468 Географическіи мілія **Ка 17**; Хаінірхъ **И. 26**; Африка **За 24**; оксигенъ **И. 27**; една кубическа стопа **И. 29**; папіръ **И. 32**; призма **И. 52**; фізіцы [физичари] **И. 65**; оһемо да електрізірамо **И. 71**; безсмотный Франклінъ **И. 73**; на орізонту **И. 85**.

Гротескно делује покушај једног аутора да на место немачког ђ уводи њ: Кралъ Въртембержкїй Алм 33; Брауншвайгъ-Волфен-брителъ И. 40; два Вице-Бургермайстера И. 159.

Од српских просветитеља аутентично рационалистичког и каснијег периода тешко би било очекивати сасвим изграђене ставове, још мање општепризнати ауторитет и успешно деловање у разрази терминологија и друге више или мање апстрактне лексике. Ово наше доба, згуснуто у много чему, морала је убрзано да решава и основне књижевнојезичке и термилошке проблеме, поред просветних, политичких и других. Оно се не може поредити с руским приликама, где су се такви лингвистички задаци обрађивали у дужим роковима, а где је Ломоносов готово век раније постављао темеље за термилошко богаћење под налетима европске науке и технике.⁴³ У бризи око стварања новог књижевног језика, око општег просвећивања и ширења културе, код Срба се донекле растакла обавеза стабилизације термина и уобличења страних номенклатура опште, премда би тај посао спадао у важне школске и културолошке потезе.

У српској средини би, по својим општим настојањима, могао Доситеј Обрадовић да се пореди са Ломоносовом, али — као што је за Доситеја тачно речено — он није имао јачег интересовања за језик као за

⁴³ В., нпр., А. Ефимов, *История русского литературного языка*, Москва, 1967, глава: *Роль Ломоносова в развитии стилей научного изложения и создании научной терминологии*, 131—132; такоже: В. Виноградов, *Очерки из истории русского литературного языка XVII—XIX вв.*, Москва, 1938, 99—100. Врло информативно: Е. Биржакова, Л. Войнова, Л. Куткина, *Очерки по исторической лексикологии русского языка XVIII века — языковые контакты и заимствования*, Ленинград, 1972, 241—333.

„аутономни друштвени феномен“, показивао је „доста ноншалантан однос према језику“ у пракси, делимично у опреди са сопственом теоријом, при чему је осећао да за „комплексну проблематику“ неће бити довољан народни језик.⁴⁴ Ипак су и овде били изрицани поједини начелни ставови, рецимо, Павла Соларића — да треба стварати домаће терминолошке речи, или митрополита Стевана Стратимировића — да је боље задржавати стране уколико нема домаћих.⁴⁵

Поводом трагања за неопходном новом лексиком и њеног пласирања, споменуће се у оквирима овог прегледа још само то да је постојао обичај да се штампају мали речници уз поједина издата дела, о чему је говорио и А. Младеновић.⁴⁶ У низу наших извора нашли смо два таква додатка: „Примѣчанія на нека манѣ извѣстна слова находеѣасе у Дѣлцу овом“ Са и „Изясненіе неки рѣчій, кое се у Фізіки употреблюю“ За. И један и други апендикс даје тумачење међународних термина, затим рускословенских и славеносрпских кованица, као и преузетих руских речи.

На пример, у Са, стр. 83—90, *passim*, тумаче се: Архив (= „Писмо-хранилище“; даље не наводимо сва тумачења), Аскита, Діета, Доктор, Дрваде, Електрически, Ессени, Кабинет, Канапее, Квници или Цвници, Мелодія, Мода, Мумія, Мвстик, Нерви, Сатвра, Талент или Талант, Фурія, Ђерапевти; од рускословенских и славеносрпских речи: Воспылчивост, Восторжник, Куца, Мотребни („од Мотрьба, умозрителни, еоретически“), Наукоположеніе, Поборствовати, Погодомѣр [барометар], Правецество, Прильнутѣ, Слезеноболя, Срастворствіе, Творебни [практични], Черножучіе („меланхолія, унылость, к' жалости склонност“); од руских речи: Башня, Бросити, Волокита, Гадати, Заносчивост, Пляска (објашњено као „бал“ — покушај да се уведе „домаћа“ реч за страну, која је већ била распрострањена), Потѣха, Упражненіе. — итд. итд.

У За, стр. 88—96, *passim*, тумаче се: Азотъ („убивателный, угушительный воздухъ...“), Атмосфера, Барометеръ, Газъ, Електричество, Магнетъ, Оксигенъ, Оптика, Оризонтъ, Призма, Температура, Термометеръ; од рускословенских и славеносрпских творевина: Воздухообразно [о испарљивом телу], Електрическа течностъ, Магнетическа игла, Средоточіе тяжести, Топлотворно вещество, Угльнино-кисельый воздухъ [угљен-моноксид], Упружностъ; од руских: Насось воздушный, Скважина, Тяжесть, Явленія („овако називаюсе сва она появленія, коя топлотомъ, вѣтровима и електрическомъ силомъ у атмосфери производима бываю“) — итд. итд.

⁴⁴ Н. Кuna, *Udio Dositejevih prosvjetiteljskih ideja u oblikovanju njegovog literarnog jezika*, зборник: *Obdobje razsvetljenstva v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*, Љубљана, 1979, 360, 362.

⁴⁵ Ј. Кашић, *Стварање лексичке норме током прве половине XIX века*, Научни састанак слависта у Вукове дане 10/1, Београд 1981, 70, 71. О принципима у преводилаштву: А. Албин, *Мишљења појединих аутора...* (бел. 17), посебно на стр. 135. и д.

⁴⁶ *Најмалено о раду на речнику славеносрпској штица књижевној језика*, зборник: *Лексикографија и лексикологија*, Београд — Нови Сад, 1982, 137—140; наводи слично излагање Вл. Гудкова.

Као што се види, аутори су, у границама својих знања и могућности које је пружао домаћи језик, објашњавали општеусвојене научне термине, али су понекад сасвим произвољно покушавали да уведу и нове називе за раније неименоване и непознате појмове (нпр., Јавленија). Све ове речи са датим значењима налазиле су се, дакле, и у њиховим основним текстовима.

У невеликом речнику уз **За** постоје и својеврсна енциклопедијска обавештења, нпр., за речи вода, звукъ, оганъ, свѣтлостъ, тѣло и др.

2.6. Најзначајније збивање са филолошког гледишта било је то како су се тражили начини да се сложенија, мање традиционална грађа, а и сасвим нови технички и друштвени садржаји, пренесу у домаћи језик и у домаћу писану реч. Из претходно датих примера много се тога већ могло видети. Овде ћемо осветлити део оног материјала који није ушао у савремени стандард: оно што је још увек носило трагове раније приманих туђинских елемената, или је било народно, али је, силом историјске еволуције, за данашња мерила застарело, или је и данас живо, али припада регионалним говорним узусима.

Један од проблемских токова представљају речи које сведоче о покушајима да се уведе потребна домаћа лексика уместо постојеће стране, или уопште за појмове са којима се дотле још није имало посла: посѣтна писулька [визиткарта] **Са** 10; Како годъ дѣца радосе баве с' играчкама, тако и людѣ свое имаду милотинѣ [данашње „хоби“] **Со** 68; У Лексикону или Словару содержавасе Начало . . . рѣчѣй [етимологија] **Енк** 22; Премъ да вода частицама шећера гушћа бѣва, обятность обаче нѣна ни мало већа не постае [запремина] **За** 36; Свакій зракъ сунца дѣли [се] на седамъ првобитны зрака [примарних] **И.** 42; померанжскѣй [наранџасти] **И.** 42; Увеличителна стакла . . . се . . . состое изъ углублѣнногъ стакла [конкавног] **И.** 48; чувство видѣния [чуло вида] **И.** 52; воздуси [гасови] **И.** 67; Танкѣй некѣй подсторъ воздуха, кой противстои горнѣмъ ономъ терету [слој, стратум] **И.** 83; оптическа погрѣшность [оптичка варка] **И.** 86; земљобранительнѣй Баталіонъ [објашњено је да је то замена за немачко „ландвер“] **ЗБ** 3; одобравати разна припадания [према датом објашњењу: асигнирати] **И.** 7; образацъ мысли [писац овим речима, датим у загради, тумачи реч „идеја“] **И.** 93; свакогъ магновенія ока [секунда] . . . свакогъ минута . . . свакогъ сата **И.** 95; приуготовленія, која су исте стубове на высину одъ 200 стопа подигла [уређаји, машинерије] **И.** 129; у попречнику [пречнику] **И.** 129; На четвероугломъ образцу у саразмѣрномъ положенію, украшаваю кулу мали торонѣи [у облику четвороугла, правилно распоређени . . .] **И.** 129; углаженѣмъ [политуром] **И.** 145; проходительна башта [шеталиште, о бечком Пра-теру] **И.** 153; учини покушенѣ [пробу] **И.** 158; већу часть пуцнявногъ матеріала [експлозивног] **И.** 158; Преносъ с лица скупльи збогъ веће хитроће, која више гореће матеріе [погонског материјала] изискуе и весма паротерне машине [локомотиве] и кола [вагоне] квари **И.** 166; матеріе за израђиванѣ, матеріе спомагателне и новцы [алатке, репродукциони материјал и финансијска средства] **И.** 166; Одпочне у про-страной сали веселѣй обртай [валцер] **Ав** I 34.

Други филолошки релевантан ток јесу речи одн. изрази који се и данас употребљавају, али у друкчијим значењима или у друкчијим стилским регистрима. Са каснијег гледишта они сведоче било о својој измењеној семантичкој садржини у односу на савремени стандардни језик, било о тадашњој непрецизности и невештини у употреби: с' великом неуљудном брадом **Са XXXVII**; Био би я близу нишана [циља] **И. 82**; Такова супружества есу неваляла **Со 20**; Ксанџ чуютьи склонность [сагласност] торговца, погодисе съ нимъ **Ез 17**; Непристойно е Філософу таковымъ сътницѣма главу разбіяти **И. 21**; шаливымъ начиномъ рече **Нач 15**; отдѣленія [одељци у књижи] **Енк XVII**; Искусно предлагати [уметнички представљати] естъ можно двома способами, т. е. или Прозомъ или Стіхови **И. 30**; отъ како е измышлѣна артїа **Алм 2**; У ютру мразъ, а данко време лепо и весело **И. 22**; Тацїтъ изражава їй [слика их] као невѣрный народъ **И. 85**; Другїи народи . . . позориште у Панонїи и Дакїи са свымъ измене **И. 95**; Оно остало парче нотѣи . . . у разговору до саме зоре проведемо **Оп 27**; . . . буду неваляли, непокорни, роскошни [расипни] **И. 85**; Гносѣтъ ныва е еданъ врло важанъ предметъ при польской летини **Зл 7**; Персонама, коє одъ несваренія пате . . . много е здравіє пити врућу воду нежели ладну **И. 27**; Средство . . . противу моляца . . . положи у ономъ затвору гди су ти альине **И. 32**; Мрачне ноћи зато су најспособніє [најпогодније] **И. 36**; Особито папови умеду свой грабежъ лукаво да уреди **И. 42—43**; Къ тому ће бити конѣи много снажнїи и угледнїи **И. 52**; Треба опасно поступати [опрезно; архаизам] **И. 61**; По изтеченію овогъ времена, добиће сиръ едну мастну виткость **И. 84**; Рад би дакле предѣле ове средствомъ ендека [одводњавањем] од сваке воде ослободити **Би 61**; Та ви знате, приложи юноша [додаде] **И. 85**; Бланка тако е б'рзе кораке на арфи својој чинила [напредовала у учењу] **И. 93**; Разоренїє Іерусалима . . . раштрканѣ и робство народа у Вавилонїи **Јев 15**; Одликовашцесе исто тако пробытачнымъ стасомъ, као и якомъ графомъ тѣла **Ка 28**; Пирамида, на којој су . . . надписи просїявали **Гол II 187**; Зашто осећамо у чаши неку противность [отпор] **За 8**; држати простерта у наравномъ положенїю [водоравном] **И. 13**; Изложени будући нагону воздуха [змајеви] дижу се **И. 25**; Зашто дебео човекъ лакше по води плива, нежели мршавъ? Зато, што е мршавъ човекъ гушћїи одъ дебелогъ **И. 31**; Душа наша представля себи предметъ на оной точки, на којој бы се зрацы предмета састали, кадъ не бы одъ огледала одбіени бывали **И. 43**; Зашто кратко-види болѣ виде изъ близа, него изъ далека? Зато, што они имаю око округло, или болѣ реѣи узвишено **И. 55**; припадания за войнике [следовања] **ЗБ 7**; славный молеръ Тиціанъ [траг дијалектизма] **И. 61**; Црква се ова сасвимъ изъ метала и мермера састои **И. 128**; Мостъ е овай одма после овогъ торжества разкваренъ [демонтиран] **И. 133**; художественни послови [уметнички предмети] **И. 146**; Цєви те имаю образацъ лєвка **И. 162**; нуждность постанка [изградње] гвозденъ путова **И. 164**; Народоумноженѣ узима већїй просторъ [број становника расте] **И. 165**; [Жене] . . . навалываню страстїи изложене **Ав I 8**; Орхестеръ съ najveћомъ хармонїомъ зауи [= закуји, поче да свира] **И. 34**; Ядна женскиньо,

подъ тымъ твоимъ сѣйнымъ намештаемъ [дотераношћу] мора, да е срце яко ранѣно И. 35; . . . сматраюћи ме таквымъ погледомъ, као да бы ме молила, да е поштедимъ И. 35 —36; Вы се самномъ предъ околостоеѣма шальиво титрате [шегачите се] И. 36.

У начелу, али без Вукове револуционарности, славеносрпски аутори такође су истицали свој говор као народни књижевни, који је потребно уводити (при томе су писали са различитим локалним обележјима).⁴⁷ Многи други недостаци им се могу пребацивати, али не и одсуство слуха за такав принцип. Говор је био, као што је напред речено, шумадијско-војвођански. Навешће се већи број примера из ексцерпције, који спадају у дијалекатску грађу, као и у ону која нема дијалекатски лоцирана фонетска одн. морфолошка обележја, али је управо „народска”. Дијалектолошка анализа није предмет расправе, па се примери дају хронолошким редом: зактевати **Со** 17; усидѣлицу или удовицу И. 20; Е, оставите Богавам дѣца нека мру И. 45; Ето како Господа о нами разсуждаваю **Арт** 8; Я — чуйдер ме, другоячіе то броимъ И. 14; Твое лице . . . изменулосе И. 16; Да ме научи, какосе съ мачиима шапами изъ врелого пепела кестени ваду И. 58; Езѣкомъ како годъ ключемъ сва премудрость съ наукама отворасе **Ез** 25; Шальивацъ прихвати чашу, и безъ здравѣ буди доматѣине, изпраздни ю И. 28; имаду свое начало **Енк** 10; Кои су были нѣви лѣснѣи богови . . . Како су се называли нѣви морскѣи . . . богови И. 27; Ове године бѣће трешаня . . . мало, а ораа и жира нимало **Алм** 18; Алѣ и онѣ зла му сретѣа хтеде потокъ да прескочи, но Богъ га смете, потакне се **Он** 13; Добро да пазимо, да неби какови харсузи на дворѣ ударили И. 22; У тимъ и зора недра своя отвори И. 27; Бре манимо се пуста посла, ветъ да се то иде спавати, ерѣ и тако нотьасъ читаву ноть прешильбочисмо И. 29; у апатеки **Зл** 28; Неваля ии [зрна] врло здраво упржити И. 29; различити начини ватру фришко [брзо, одмах] угасити И. 46; Попржи счамъ на форму кафе И. 85; Много кешѣ башчована и ратара наћи И. 95; Ей, тешкоси га мени! **Би** 82; Укочи се од стра кукавни нам оцачар И. 84; униће **Ка** 18; Обликъ се землѣ већ изменуо И. 25; Краль презне се и запита гди му е круна И. 26; . . . на пѣяцу одведенъ и до нѣколико саатѣй проданъ И. 28; Сырома трговацъ малѣ га ѣаво однео нѣе И. 31; Куѣерина, коя данасъ братѣ брату да дае вреди три хиляде И. 31; Немогу судити . . . ербо се у молерѣйма слабо разумевамъ И. 32; Зашто обданъ на дну воде у бунару видити можемо звѣзде **За** 49; Сунце кой путь потавни И. 51; . . . у сунце да гледимо И. 53; Стефанъ . . . за онай парѣ се уклони **Зб** 50; нузъ варошъ И. 82; Яшенѣ на магарѣцѣма и мазгама и садѣ е юшѣ здраво у обычаю И. 84; лакиратимъ и политиратимъ . . . столицама И. 86; Старѣй свештеникъ избечи очи на нѣга, и стане га збиљомъ мѣрити, ели при себи **Др** 262; Зарже радостно, и таки за тымъ застави се предѣ вратма И. 263; Па ме срдце боле / Ерѣ е [њу] юшѣ воле И. 338; очи

⁴⁷ В.: А. Младеновић, *Тѣлови књижевној језика код Срба у другој њоловини XVIII и њочейком XIX века*, Филозофски факултет у Новом Саду — Реферати за VII међународни конгрес слависта у Варшави (1973), Нови Сад, 1973, 39—53, посебно 53.

гору И. 352; Млетачкимъ златомъ везену кошулю шилу И. 364; Прођу . . . безъ да ie се косну И. 369; Млого е о нъой текъ у ветаръ говорено **Ав I 5**; изъ тiя [истиха] И. 7.

У мноштву примера језик је чисти народни, и само правопис наводи на закључак да је у питању још увек невуковско стање.

Међу војводинизмима (овде показаним, као и другим, нађеним у изворима) најлазе примери који ову писану продукцију чак више одвајају од традиционалне црквенословенске структуре, него што би је одвојила херцеговачка подлога (нпр., тип *йрейоведайи, у бийки, јуришом, боле* = 3. л. јд., *болу* = 3. л. мн., *млоіо*). Упорно понављање војводинизма указује на програмску тежњу да се пише властитим говорним језиком.

На доста места примећује се дистактни положај зависне релативне реченице према корелативу у независном делу; раставља их финитни глаголски облик, предикат независног реченичног члана: Христiанска вѣра [je] трудомъ Владике Никите уходъ [улазак] нашла, кои се [тj. Никита] зато за Дакiйскогъ Апостола и слави **Алм 93—94**; Еднога отъ мои душмана съ ножемъ у трбу ударимъ, кои се мало протеггли, пакъ съ душомъ растане **Оп 15**; Књиге туђи народа ненавистне бiяху, отъ кои су се, као одъ вредовите ствари чували **Јев 7**; Она [je] одъ свогъ брата, гордогъ и за владомъ чезнегъ Махмуда, люблѣна и чествована была, кой бы iой нередко сама своя преимущства жертвовао **Ав I 6—7**; Она е и у стихотворенијама вешта была, коя су iой . . . сасвимъ одъ руке ишла И. 7; У место да бы е нестрпѣниe мучило, кое е у оваковомъ положениу природно, почне она сасвимъ очаявати И. 10; [Ja] самъ се нашао, да вамъ сузе одъ очіу утремъ, кое вамъ е ова неправда изгонила И. 35.

Ову синтаксичку појаву треба схватити управо као народско, а не књишки исхитрено, још мање псеудобарочно обликовање хипотаксе. О њему се говори у филолошким описима Вуковог и народног језика. Т. Маретић спомиње релативну заменицу која „може бити доста одвојена од ријечи на коју се протеже”;⁴⁸ код Вука је ову синтаксичку црту нотирала М. Ивић,⁴⁹ а надовезујући се на раније ауторе, М. Стевановић је казао да овакве конструкције и нису само Вукова специфика, пошто „њих налазимо у језику многих наших књижевника од Вука и од пре Вука, и све до данашњег дана”.⁵⁰

★

На постојеће описе славеносрпских и њима најсроднијих језичких реализација овде је додат још један. Као што се видело, тај се опис односи на садржаје који су у појачаном приливу надлазили у књиге, и

⁴⁸ *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, III изд., Загреб, 1963, 461. и примери на стр. 461—462.

⁴⁹ *Једно поређење Вуковог језика с нашим данашњим књижевним језиком*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику I, 124.

⁵⁰ О.с. (бел. 38), 142.

то на језику који је без превише регулисања, спонтано и са траговима пређашњих навика био стављан на папир ради опште користи. У писменом твораштву којег смо се дотакли слили су се и просветитељски напори, и „раздобирижни“ (позната спрега „ползе“ и „увеселенија“), и сентименталистички. Све се остваривало у језичким облицима који су, такође сабијено, понављали пређене путеве и експерименте, и истовремено наговештавали коначни раскид са лингвистичким недоумицама.

А. Младеновић је тачно приметио да је славеносрпски тип књижевног језика био продукт своје епохе, да је степен присуства његових органских особина (народних и рускословенских) зависио, између осталог, од публике којој су се дела намењивала, као и од схватања самих писаца. Славеносрпски језик је настао „из сазреле друштвене потребе, у време рационализма и просветитељства, да писац своје дело намењује широком читалачком аудиторијуму”.⁵¹

То што је славеносрпски био извесно време препрека Вуковој реформи и мета његових напада, доприносило је изоштравању самог „вуковства”. Поред те чињенице треба истаћи још нешто: као хетерогену конструкцију, без неминовних строгих граматичких правила и чак без утврђеног стилског профила, Вук и његови следбеници су, тако рећи, заобишли славеносрпство у чисто филолошком погледу; али се славеносрпство наметало и Вуковом и доцнијим поколењима као апел да интересовања треба ширити, да лексику ваља обogaћивати, и да се не сме престајати са трагањима.

Београд

Ирена Грицкај

Резюме

Ирена Грицкај

ЕЩЕ НЕСКОЛЬКО ВОПРОСОВ В СВЯЗИ СО СЛАВЯНОСЕРБСКОЙ ЭПОХОЙ

Вкратце изложены некоторые подробности связанные с названием „славяносербский”: каким образом оно создалось, когда это имя прилагательное начало появляться в памятниках письменности и в печати, с какими понятиями оно связывалось, в каком значении сербохорваты употребляют выражение „славяносербский язык”.

Более подробно описаны некоторые языковые явления в не изучавшихся до сих пор неприязнительных изданиях, выходивших с 1809 по 1846 год из-под пера различных авторов, из которых большинство не пользовалось особой известностью; во многих случаях это были лишь переводчики. Имеются в виду книжки, в которых, в популярном виде, сербской публике предлагалось поучительное и развлекательное чтение.

⁵¹ Прилози ио знавању односа између српскога и славеносрпскога језика у другој половини XVIII и у првим деценијама XIX века, Научни састанак слависта у Вукове дане 6/1, Београд, 1977, 157.